

KUDRET EMİROĞLU
Kısa Osmanlı-Türkiye Tarihi

KUDRET EMİROĞLU 1956 Trabzon doğumlu. 1979'da Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirdi. Yerel tarih ve etimolojiyle ilgili çok sayıda çalışması yayımlandı. *Anadolu'da Devrim Günleri* (İmge Kitabevi Yayınları, 1999), *Gündelik Hayatımızın Tarihi* (Dost Kitabevi Yayınları, 2001) ve Suavi Aydın, Oktay Özel ve Sûha Ünsal'la beraber hazırladığı *Mardin: Cemaat-Aşiret-Devlet* (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000) bunlardan bazılarıdır. Çok sayıda kitap çevirisi de bulunan Emiroğlu Bilkent'te öğretim üyeliği ve *Kebikeç* dergisinin yayın yönetmenliğini yapıyor.

İletişim Yayınları 2135 • Tarih Dizisi 94

ISBN-13: 978-975-05-1736-5

© 2015 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2015, İstanbul

EDITÖR Tanıl Bora

YAYINA HAZIRLAYAN Bayram Şen

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI 13 Eylül 1930, Kayseri-Sivas demiryolu hattının açılışı, son hazırlıklar ve kontroller, şehir dışında heyecanla bekleyen mülki ve askeri ekabir (Faruk Molu Bey Aile Arşivi - © Ali Tuzcu'nun izniyle)

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Bahar Gostivar

DİZİN Birhan Koçak

BASKI ve CILT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

KUDRET EMİROĞLU

Kısa Osmanlı-Türkiye Tarihi

Padişahlık Kültürü ve
Demokrasi Ülküsü

İÇİNDEKİLER

Sunuş	9
GİRİŞ	11

BİRİNCİ KISIM

Osmanlı Modernizminin Tarihçesi ile Sınıfsal Temeli

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'Nİ KURMAK	19
OSMANLI KİMLİĞİ	20
TÜRLÜK VE İSLÂMLIK	28
Timur'a Karşı Sırlar.....	31
Türkmenlerin Alevileşmesi - Osmanlı'nın Sünnileşmesi.....	31
DEVLET MALI	38
ERKEN DEVLET - ERKEN MODERN ÇAĞ	64
YENİ İKTİDAR ODAKLARI	75
Âyanla Mücadele.....	75
Yeniçerilerin Kaldırılışı, Bektaşiliğin Yasaklanması.....	77
TANZİMAT'IN GEREKÇESİ	79
Merkezkaç Olgular.....	85
Bâb-ı Âli.....	88

“SARIKLI VE İSTANBULİNLİ İHTİTALCI” - YENİ OSMANLILAR	93
Yönetici Bürokrasi ve Eşraf	101
<i>Vilayet Meclisleri</i>	101
<i>Şura-yı Devlet</i>	103
Özerk Bölgeler - Yerinden Yönetim ve Meclisler	104
<i>Lübnan 1861</i>	104
<i>Girit 1868</i>	104
<i>Girit Örneği</i>	105
Millet Sistemi ve Askerlik	107
<i>Ermeni Örneği</i>	110
MEŞRUTİYET Mİ, CUMHURİYET Mİ, HİÇBİRİ Mİ?	114
SIYASİ AHLÂK	127
YÖNETİCİ SINIF VE TARIM	141
Mesai	154
Gelir	155
Dokunulmazlık	158
Zümre Bilinci	158

İKİNCİ BÖLÜM

DEVLETİ KURTARMAK	161
YARI SÖMÜRGE OSMANLI	161
Dağılıma	173
<i>Kıbrıs 1878</i>	173
<i>Kuveyt 1899</i>	174
<i>Denetim</i>	175
<i>Askerî Müdahale</i>	176
İmtiyâzat	180
ALAFRANGA DÜNYA	188
DEVLETİ KURTARMAK	202
Abdülhamid'in Toplum Mühendisliği	202
<i>Ulema, Şeyhler ve Araplar</i>	204
<i>Kürtler</i>	211
<i>Arnavutlar</i>	215
<i>Kamarillo</i>	218
<i>Toptaniler</i>	220
<i>Bedirhaniler</i>	221
<i>Çerkezler</i>	222
Tarz-ı Siyaset: Ne Yapmalı Değil, Ne Olmalı?	223

Cumhuriyet'in Temeli ile Ülküsü

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'Nİ KURMAK	237
TÜRK KİMLİĞİ	237
TÜRLÜK VE İSLÂMLIK	241
Türklük.....	241
İslâmlık.....	243
HALK KÜLTÜRÜ	246
Hikmet-i Halk.....	248
<i>Nasreddin Hoca</i>	248
<i>Yunus Emre</i>	250
Halk Dili.....	258
Halkın İktisadi Ahlakı.....	266
ŞERİATIN VE OSMANLI'NIN SONU	305
CHP VE DP'NİN TEK PARTİ İKTİDARLARI	311
Sahne Hazırlanıyor.....	313
Tek Parti DP.....	319
<i>Anayasa</i>	319
<i>Yerel Yönetimler</i>	321
<i>İş Hukuku</i>	321
<i>Seçim Sistemi</i>	322
<i>Basın Kanunu</i>	322
<i>Demokratik Haklar</i>	326
<i>Komünist Tevkifatları</i>	328
<i>Kürt Sorunu</i>	329
<i>Dış Politika</i>	332
<i>İrkçi-İrticai Faaliyetler</i>	336
<i>Yaşayan Türkçe</i>	338
<i>Devletçilik</i>	342
Kapanmayan Perde.....	349

İKİNCİ BÖLÜM

DEVLETİ KURTARMAK	367
GAYRİRESMÎ SİYASET: TAM BAĞIMSIZ TÜRKİYE	367
RESMÎ SİYASET: PROGRAMIN NE ÖNEMİ VAR?	374

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEVLETEN KURTULMAK.....387

SON SÖZ YERİNE

**KAPİTALİZM, BURJUVA DEMOKRASİSİ,
HUKUK, FAŞİZM**.....407

KAYNAKÇA.....411

İSİM DİZİNİ.....423

Sunuş

Kayak Federasyonu tarafından 13-15 Ocak 2012 tarihleri arasında düzenlenen Alp Disiplini yarışlarına Erzurum'un kış turizm merkezi Konaklı'da 12 Ocak'ta antrenman yaparak hazırlanan 17 yaşındaki millî sporcu Aslı Nemutlu, tahta kar perdelerine çarparak öldü. Ölüm nedeni olarak genel beden travmasına bağlı beyin kanaması, boyun ve omurga kemiği kırıkları, kaburga kemiklerinin batması nedeniyle de oluşan akciğer yaralanması gösterilen Aslı Nemutlu'nun hayatına mal olan kaza ile ilgili bilirkişi raporu tamamlandı. Pistin 30 m yerine 25,5 m olmasını, kar perdelerinin koruyucu süngerle kaplı olmamasını, A-net denilen güvenlik ağının gerilmemiş olmasını "idare"nin eksikliği sayan bilirkişi raporundan sonra, ikinci bilirkişi raporunda millî sporcunun düşmeyi bilmediği ve antrenörlerinin uygun olmayan pist koşullarına rağmen sporcuyu piste çıkarmaları dile getirildi. İki yıl sonra, gazetelere yansıyan 28 Mart 2014 tarihli haberlere göre bilirkişilere itiraz ile keşif raporunun iptal edildiği dava sürmekteydi.

Şanlıurfa turundan dönen Kırıkhan Merkez Kuran Kursu'ndan bir belletmen ve 18 öğrencinin bulunduğu otobüs saat 17.00 sıralarında Iskenderun'a bağlı Karaağaç Beldesi'ne geldiğinde sahilde mola verdi. Yakındaki lokanta çalışanlarının

“dalgalar tehlikeli boğulursunuz” uyarısına rağmen yaşları 14 ila 17 arasında değişen, iddiaya göre aralarında yüzme bilmeyenlerin de bulunduğu gençler ile şoför denize girdi. Gençlerden 13’ü ve otobüs şoförü boğulmaktan son anda kurtarılarak kıyıya çıkarılırken, 6 genç denizde kayboldu. Denizden çıkarılarak İskenderun Devlet Hastanesi’ne kaldırılan 6 gencin cesedi yapılan otopsilerin ardından ailelerine teslim edildi (20 Mayıs 2012).

Bu kitap yakınlarından başka kimsenin anımsamadığı, anımsayamayacağı kayıplarımıza adanmıştır. Siyaseten öldürülenler, aymazlıkla öldürülenler ve aslında topyekûn bukağılanan vicdanımızla tek başımıza kalmamak için, demokrasinin, üretimin ve paylaşımın, yerelliğın ve evrenselliğın programlanma çabasıyla başlayacağı tarih bilincine, bu canların tarih bilgisinin not olarak düşünmesi için.

Ankara, Nisan 2014

GİRİŞ

Türkiye siyasetinin ve siyasî tarihinin bir ikilikler tarihi (gerici-ilerici, dinci-laik, devletçi/seçkinci-gelenekçi/popülist, sağcı-solcu) olarak anlatısı, Osmanlı modernizm tarihinin anlatısının devamıdır ve yalnızca modernizm kurgusunu ve onu yalanlamayı bilenlerin anlatış ve anlayışından ibarettir ve yanlıştır.

Sorun, Türkiye’de demokrasi gelişiminin çok cılız kalması ve bunun nedenlerinin (ve çarelerinin) de bu cılızlık-anlamama durumu nedeniyle –demokrasi ülküsü ile modernizm özdeşleştirilerek– anlaması gerekenlerce de anlaşılamamasıdır.

Yanlış tarih algısının ana nedeni, tarih üretiminin zaten soruna neden olanlarca yürütülmesidir. Bu açıdan da doğrudur ki, siyasî iktidarda olduğu gibi, Türkiye’de bilimsel üretim ve entelektüel yaşam da Osmanlı’nın devamıdır.

Osmanlı’dan Türkiye’ye geçişte bugüne kadar devam ederek gelen ana kurum, devlet geleneğidir. Bu devlet geleneğinin ana öznesi de yalnızca siyasal iktidara sahip olmasıyla tanımlanan “devletlü”lerdir.

Devletlilerin (ve memurlarının) oluşturduğu zümre, devlet geleneğinin devamını, toplumun yaşamda kalması için tek şans olarak sunduğu (ve buna inandığı) içindir ki, bu kültürün simgeselleştiği ve kendisini bulabildiği tek biçim padişahlıktır.

Padişahlık, statü toplumuna ait olduğu ve devletli geleneğinde bir makam ve davranış kültürü olduğu gibi, memurluk da bir makam ve toplumsal ilişkilerde bir statü ve davranış kültürüdür; iktidarda kalabilmesi bu kültürün kabulünde yatar.

Padişahlık kültü ve kültürünün temelinde tarım toplumu vardır. Osmanlı'da tarım toprağının mülkiyetini ve devleti, padişah şahsında temsil ettiği gibi, Türkiye Cumhuriyeti'nde de devlet, üretimin ve istihdamın önemli oranını elinde tutar ve bu iktidarı kullanan devletli/ memur zümresi, ideolojisini devlet ve/veya toplumu kurtarma iddiası üstüne inşa etmiştir ve iktisadi alanda olduğu gibi (için) her anlamda tekel sahibi olabildiğinde, iktidarını sorgusuz biçimde sürdürebilecektir. Bu Osmanlı modernizminin Osmanlı yöneticilerinin, padişahтан başlayarak yukarıdan aşağıya doğru modernleşme ya da devleti kurtarma biçiminde geliştiği iddiasının devamıdır. Osmanlı memurlarının mülk elinden çıksa da devlet ellerinden çıkmadığı için iktidarlarını sürdürmesi gibi, Cumhuriyet döneminde de süreç belirli dönüşümlerde Osmanlı'da yaşandığı gibi sancılı olsa da, devlete sahip/memur olanlar, aynı zihniyeti yaşatarak, kapitalsiz kapitalistler gibi, iktidarlarını sürdürmektedirler. Devlet, bu zihniyetin meşruluğunun kabulü üstünden toplumsallaşmaktadır.

Bu iddianın yarattığı hiyerarşi ile geçerli kılınan siyasal, kültürel ortama göre devleti korumak ve kollamak iktidardakinin iktidarını korumasıyla mümkündür ve halkın devleti kurtarma programını anlayacak yeterlilikte olmadığı ön kabulü, bu sistemin özünü (padişahlık kültürünün güvencesini) sağlar. Yaratılan ve kısmen başarılı olan "Osmanlıcılık"la ve Cumhuriyet döneminde kısmen başarılı olan "Türkleştirme" (yanlış anlamaya müsait ve yanlış anlaşılacak istenmemek için burada illa etnik bir durumdan söz etmediğimizi gene de vurgulayalım) ile halk, aşama aşama, derece derece bu kurtarma ideolojisi ve alanının tebaası, yurttaşı, militanı olarak sürece omuz veren kitlelere dönüşmüş, dönüştürülmüştür. İktidarın paylaşıldığı veya ulaşılmadığı alanlar kör nokta olarak kalmış ve Cumhuriyet döneminde de özenle böyle tutulmuştur. Burada da, Osmanlı'da

olduğu gibi, himaye ve intisap sistemi canlı tutularak iktidarı paylaşma sorunu (katılıma tercih edilerek) sisteme zarar vermeden çözülmeye çalışılmıştır.

Bu ideolojinin ürettiği tarih bilgisi, toplumsal bilimler ve bütünüyle entelektüel yaşam, üretim ve iktidardaki tekelciliğin doğal yansıması olarak, devletliliğin ve memurlarının (kağıt üstünde) zihniyet dünyası içinde biçimlenmektedir. Sorgulan(a)mayan üretim güçleri ve üretim ilişkilerinin yönetici-yönetilen ilişkisindeki izdüşümü, bu sistemden kaçmaya çalışan en radikal eğilimlileri bile, aynı üretim ilişkileri ve zihniyet dünyasının üyesi olarak, devlet, makam ve davranış kalıpları üstünden biçimlendirmekte ve konuşurmaktadır. Sistemin dışında olmak veya oradan konuşmak, sağır sohbettir ve de gerektiğinde hukuk ve insanlık dışı biçimde yok edilir.

Osmanlı modernizminin üretim, mali kaynak, kadro, eğitim, kapitülasyonlar, ayrılıkçılar ortamında çaresiz devletlü bürokrasisi ile anlamlandırılışı, Cumhuriyet döneminin sorunlarını aynılaştırır. Tarih böyle öğrenildiği gibi, “hal” de, sisteme egemen olan zümre zihniyetinin kurtarıcılık işlevi ile açıklanmış, onun saptadığı “adalet” ve “kalkınma” sorunları karşısında (kendi makamlarını kurtarma becerisini destekleyen) iç ve dış düşmanlıklar bitmek bilmemiştir. Sistemi “programlanan ve açıklanan amaç” doğrultusunda “geliştirmeye” çalışanlar sisteme egemen olan (ve bu vatan=devlet mücadelesini sürdüren) zümreye memur olduğu için, entelektüel üretimin tamamı araçsal ve kof kalmaya mahkum olmuş, buna dayanarak üretilen anti-tezler de (üreticilerinin kim ve niteliklerinin ne olduğu bir yana) bu yapıda toplumsal taban bulamamışlardır. Bu durumun yarattığı ahlâk ve felsefe algısından sanat üretimine kadar uzanan zihniyet dünyası, kendisini destekleyen veya lanetleyen bir sarmal içinde, modern bir dil kullanır olmuştur.

Osmanlı tarih çalışmalarının, yakın yıllara kadar, klasik ve modern dönemler diye ayrılmasının ve daha önemlisi, bu dönemleri çalışanlar arasındaki kopukluk, iki dönemin de iyi bi-

linmemesinden kaynaklanan ve iki dönemin de doğru anlaşılmasını engelleyen bir bilimsel kurgunun sonucudur. Tarihte değişim içinde sürekliliğin inkârının, tarihin inkârı olacağı gibi basit bir gerçekliğin tarihçiler tarafından hissedilememesini doğuran bu ortam ve gelenek, öncelikle modern dönemin, özünde yanlış bir Avrupa algısı-bilgisi ve basitçe dünü bugünden yorumlama yanlısıdır. Osmanlı'yı Osmanlı'nın kendisini anladığı gibi anlayarak tarihi ortaya çıkarmaya çalışmak yerine, dünü bugünün kavramlarıyla anlamlandırma ve bunu modernizm gibi sorunlu ve öncelikle yönetici sınıfların diliyle açıklama gayreti, basitçe tarihsel bakış açısından yoksunluktur. Konu, bu bilgiyle Osmanlı-Türkiye dönüşümüne geldiğinde, бүтүнүyle bugünün siyasal kavramları ile konuşulmaktadır.

Klasik dönem tarihçiliğinin son dönemlere kadar “sağcı”, modern dönem tarihçiliğinin “solcu” tarihçilerin konusu oluşu, tarihin siyasallaştırılmasının ve anlamının önüne “görev-işlev” algısının geçmesinin ürünüdür. Yani aslında siyasal olduğu iddia ve kabul edilen yerde kendi varlığını oluşturması, arzulanan “kabul edilen toplumsal kurumlaşma”nın yeniden, üstelik belki de ilk kez üretilmesinin, kısaca kendi davranış kalıplarını üretme gayretinin ürünüdür. Bunun içindir ki çok basit bir tarihsel, toplumsal gerçeğin, Osmanlı'nın iyi veya kötü, muhteşem veya fetihçi, İslâmcı veya sömürge olarak nitelenmesi değil, basitçe Osmanlı'nın değişen ekonomisinin, değişen toplumsal sınıf ve tabakalara yansıyan, değişen siyaset-söylemler tarihi olarak algılanması mümkün olmamıştır.

19. yüzyılın ırkçı antropolojisinin “medeniyet” kavramı bir yana, oryantalizm eleştirisiyle ortaya konduğu gibi “doğu” ile “batı”nın (bizde kolaycı yolla Hıristiyan ve İslâm veya diğer ikilikler biçiminde anlaşılan) anlamlı bir farklılığı varsa, bu kavramlar anlamayı kolaylaştırmanın araçları olmak içindir, düşünceyi kalıplamak için değil.

Klasik döneme ilişkin saptamalar olarak ne “doğu despotizmi” ne de “tumar demokrasisi”nin “kerim devlet”inin gerçekliği vardır. Ne de cahil halk yığınlarını kandıran “yobazlığa” karşı tek çıkar yol olan, Avrupa aydınlanmacılığının egemen-

liği başka türlü kurulamadığı için oluşturulmuş “halk” yararına bir despotluk. Var olan despotluk, bu kabullerle sürdürölür ve bu durum, ekonomik liberalizmin sorgulanmadan yaşamın gerçekleriymiş, zaten işlemediği gereken toplumsal varoluşun ideleriymiş ve bu tabloyla uyumsuz öğelerin bir biçimde sapkınlıkmiş gibi algılandığı tek biçimli bir kurgunun dayatılmasından ibarettir.

Artık dünya ve Osmanlı tarihinin doğru anlaşılmasına yönelik yöntem ve araştırmaların ulaştığı birikim, bu eskimiş ve esasen Türkiye’de insanları ilişkilendirememiş ve ilgilendirememiş kurgunun dışında bir söyleme el verecek haldedir.

Ancak, Osmanlı veya Türkiye’yi kendi ideali edinerek gerçeklikten koparmak ve bunları birbirinden farklılaştırmak ve hatta farklı iki toplum biçimi ve siyaset yöntemi gibi görmek ve göstermek, yalnızca oyunun –yanlış tarih üretimi ve algısının– bir devamıdır, çıkarıcı-sömürücü siyasetin kendisidir. Devlet ve halk ilişkisini yanlış kurgulayan bütün bu tarihler ve ideolojiler, en önemli kavramdan, demokrasiden yoksundur.

Devlet ve halk, zamanın şu veya bu döneminde, bu kadar iki ayrı kutup olarak anlatılıp yaşatıldığında, yönetici seçkinlerin nasıl iktidara geldikleri değil, iktidarı nasıl elde ettükleri önemlidir. Bu nedenledir ki iktidar için hukuk, hukuk değildir (herkese uygulanmaması gerekir), partiler ve seçimler, paylaşırma ve rüşvetçiliğinin nasıl yürütüleceğinin programlarıdır ve en temel yaşamsal hakların daima tehlike altında tutulması gerekir ki, daima devlet (millet, vatan, din) savunulsun. Halk, çok katmanlı ve kendiliğinden, geçiştirilebilecek eylemler dışında eylemeyen, bu nedenle siyaseten özne olamayan bir kütledir. Var olan devletin merkezi iktidarı, çağının uluslararası işbölümünde şöyle veya böyle işlevini yerine getirmeye aday ve çağının söylemlerini yerleştirerek kullanan Osmanlı-Türkiye yöneticilerince, ele geçirilmeye çalışılır, uygulamaları etkilenmeye ve bu yolla bölüşme sürecine dahil olmaya çalışılır ve bu amaçla kadrolaştırılır. Siyaset toplumsal, sınıfsal bir zıtlaşma ve

mücadele biçimleri üretmek yerine, merkezî iktidara yönelen bu kadro tarafından yürütülen taktik olduğundan, kadro topluma karşı rüşvetçilik görevini yerine getirmekte zorlanacak ve daima kolektif önderlik kişilik kültürüne –padişaha– dönüşecektir ve muhalifler hain olacaktır. Tanzimatçılar, Meşrutiyetçiler, Kemalistler ve İslâmcılar, iktidar değildir; kendilerini de iktidar değil iktidara el koyan kadro olarak görürler, çünkü halk “devlet siyasetinin” dışındadır. Onlar ve halk birbirlerini böyle gördükçe, kadrolaşmanın ve rüşvetçiliğin tabanı ne kadar genişlerse genişlesin, ekonomik ve demokratik çelişkiler aşılamayacak, padişahlık kültü ve demokrasi ülküsü baki kalacaktır.

Bu tezi, mümkün olan en kısa yoldan, kanıtlayabilmek için,

- Osmanlı modernizminin sınıf siyasetleriyle ilişkisi,
- Yönetici zümrenin iktisadi temeli,
- Devlet-halk ilişkisinin biçimlenişi,
- Osmanlı ve Cumhuriyet bürokrasisinin devamlılığı ve siyaset algısı,
- Eğitim, bilim ve sanat üretiminin bu sistem içi oluşunun,

başlıklar halinde özetlenerek incelenmesi gerekli görülmektedir. Bu kitap, ilk dördünü konu edecektir.

BİRİNCİ KISIM

***Osmanlı Modernizminin
Tarihçesi ile
Sınıfsal Temeli***

OSMANLI DEVLETİ'Nİ KURMAK

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda ve yıkılışında, bu devlet örgütlenmesi içinde yaşayan halkın yerini anlayamadan ve hiç sorgulamadan yazılan tarihler, o tarihçilerin yöntem ve kavramları ile ilgi alanlarını oluşturan kişisel, sınıfsal ve mesleğe bağlı kısıtlar içindedir.

Osmanlı Devleti'nin nasıl yıkıldığı ve devamı veya yıkılışını ifade eden Türkiye'nin nasıl kurulduğu sorusu, Osmanlı Devleti'nin nasıl kurulduğunu doğru anlayabilmekle başlar.

Eğer en azından 12. yüzyıldan başlatabileceğimiz, üretime ilişkin bilgiler, diziler biçiminde elimizde olsaydı, üretimin ve günlük yaşamın ekonomik ortamını ve üretim örgütlenmesinin orta ve uzun vadeli yönelimleri ile oluşturduğu zihniyet dünyası ve toplumsal tabakalanma ve siyasete yansımalarını araştırmaya çalışabilirdik. Bu eksik bilgi ve topyekûn tarihçiliğin yönelimi gereği, tarihimizi siyasal yansımanın veçheleri üstünden kuruyoruz. Dolayısıyla bir siyasal sonuç ve program olarak Osmanlı Devleti'nin kurulabilmiş olmasını doğuran koşulların varlığı karinesiyile, araştırma nesnemiz Osmanlı Devleti ve fakat bu devleti ayakta tutan kimlik tasarımıdır.

Devlet, aşiret, millet, vatan ve sınıf kavramlarının kamuoyu-

na mal oluş biçimlerinin yanlışlığı üzerinde duramayarak, metnimiz tezimizin özeti olduğundan, kimlikten başlamak gerek.

OSMANLI KİMLİĞİ

Osmanlı, klasik dönemde, Osmanlı için çalışandır. Yani kuruluş döneminde Osmanlı'yı oluşturan unsurlar, Selçuklulara isyan eden ve (manen) yıkan (esas olarak Türkmen) aşiret yapılanmasından kopulduğunda ve bu reddedildiğinde, Osmanlı klasik yapısını kazanmıştır ve artık (Tanzimat'ta utangaç temelleri atılıp, Meşrutiyet'le diğer unsurlara ve İkinci Meşrutiyet'le Türklere kuramsal kapılar açılana kadar) yalnızca Osmanlı hanedanı için çalışan Osmanlı'dır.

Bugünden geçmişe bakarak yapılan Osmanlı tanımları yanlıştır. Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı'nın mirasçısı olduğunu kabul ettiği için, bu durumda Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarınının da eskiden Osmanlı Devleti'nin tebaası olduğunu söylemek, durumu yalnızca kağıt üstünde ifade ediyor desek bile gene de eksik kalır; sorun yalnızca 'yurttaşlık' ilişkisi sorunu değil, kimlik sorunudur. Resmî olarak Türkiye Cumhuriyeti yurttaşları Türk olduğu için ve Türkiye, Osmanlı'nın devamı olduğu için, Osmanlı da üstelik Türk olmaktadır. Türk kimliği de biraz fazla etnik ve yalın kaçtığı ve Cumhuriyet'i olumlu veya olumsuz yönde tanımsız bırakmamak için, Osmanlı'nın Türk-İslâm devleti olduğu söylenir (Tercihe göre Türk veya İslâm da olur). Oysa Osmanlı Devleti, modern bir ulus-devlet değildir; modernizm yolunda bir Osmanlılık yaratılmaya çalışılmışsa da, ne kadar başarılı olduğu ve etkileri bir yana, bu 19. yüzyılın konusudur.

Elbette Osmanlı siyaset felsefesinde İslâm'ın vesair geleneklerin önemli bir yeri vardır ve bu bütünleşmiş bir kültür oluşturur ve dönüşür. Ama işte asıl takılmamak gereken yer, bu bütünleşmiş Osmanlı kültürüdür (elbette çok önemli olmakla birlikte, bu aşağıda dönülecek başka bir konudur). Osmanlı kültürü, devlet örgütlenmesi ve kimliğinin varlığı, halkla kurduğu ilişkiler açısından aynı anlama gelmemektedir. Osman-

lı tebaası/halkı, Osmanlı gözünde Müslüman, Ortodoks Rum, Ortodoks Ermeni'dir. Müslümanların Türkmen, Kürt, Arap, Arnavut, Boşnak, Çerkez; Hıristiyanların Ortodoks'sa Rum, Sırp, Bulgar, Arnavut olması Osmanlı kategorileri içinde yer almaz. Osmanlı *Etrak* dediğinde ise dinî bir kategoriye değil, sosyolojik bir kategoriye, göçebeliliği anlamaktadır ve *Etrak* ile *Ek-rad*'ı bu anlamda birbiri yerine kullanır (aşağıda görüleceği gibi dinî kategori olarak da göçebelilik=Türklük=Alevilik biçiminde özdeşleştirme söz konusudur).

Aslında bu tanımlar dahi bugünden düne bakarak yapılan tanımlardır. Osmanlı tebaası/halkı Avşar, Kızık, Çepni, Milan, Zilan, Beritan, Karamanlı, Moralı, Gega, Toska, Mingrel, Svan vb. dir. Çünkü Türk, Arap, Kürt, Arnavut, Gürcü kavramları yeni, modern kavramlardır. Türk tarihi denildiği zaman anlaşılan Türkçe (dil ailesi ve dahili akraba diller) konuşanların (nesnel Türklük) tarihidir; kendilerine Türk diyenlerin (öznel Türklük - modern bir oluşum) tarihi değil (o, Türkçülüğün tarihidir). Her milletin dilinin, nüfusunun, coğrafyasının ve ait olduğu medeniyet dairesinin zaman içinde farklılaşmasına rağmen, çağımız halen milletler çağı olduğu için, tarih, bugünkü durum üstünden geçmişe doğru kimlikler inşa edilerek yazılmakta; devletler, milletlerin (henüz millet olduğunu bilmeyen halkların!) devleti gibi algılanmaktadır.

Osmanlı ihtişamı diye anlatılan dönemde, Osmanlı'nın gücünün ve zenginliğinin doruğunda olduğu doğruysa da, Osmanlı haritasına daha yakından bakılırsa, durumun bugün kavramlaştırıldığından çok farklı bir tablo oluşturduğu görülür.

Osmanlı imparatorluktur. Bu durum, siyasi iktidarın çok geniş topraklarda doğrudan geçerliliğini değil, dolaylı ve farklı derecelerde geçerliliğini anlatır. Bağlı ve himaye altında olan ülkeler bir yana, Osmanlı fethettiği yerlerdeki toplumsal yapıya, ilk elde müdahale etmez, orada geçerli olan kanun ve örfü ve yerel yönetici sınıfları tanır. Bu nedenle örneğin Akkoyunlular'dan fethedilen Doğu Anadolu topraklarında "Akkoyunlu" veya "Uzun Hasan Kanunu" (*Kanun-ı Hasan Padişah*) geçerlidir diye, tumar defterlerine şerh konulmuştur (Dulkadiroğ-

lu *Alâüddeve Bey Kanunu*, Memlûk Hükümdarı *Kayıtbay Kanunu*, Bizans İmparatoru III. Leo'nun (717-741) *Nomos Geórgikos* adlı zirai kanunları, Sırbistan kralı Stefan Duşan'ın 1349 yılında hazırlattığı *Duşanov Zakonik* adlı Roma hukukuna dayalı kanun, Osmanlı egemenliğindeki Boğdan Voyvodası Vasilu Lupu'nun (1646) *Carte românescă de învâțatură dela pravilele împărătești* adındaki ceza kanunu ve Eflak Voyvodası Matei Basarab'ın Bizans hukukuna dayalı ceza, ziraat ve medeni hukuk hükümlerinden oluşan *Nomocanon (Indreptarea legei, 1652)*, Osmanlı'nın uyguladığı kanunlardandır). Daha uzak coğrafyalara gitmeye gerek yok; Kürt ve Gürcü asıllı beylikler, beyliğin babadan oğula hanedan şeklinde devam ettiği özerk bölgeler (*yurtluk, ocaklık*) olarak modern döneme kadar Osmanlı Devleti tarafından tanınmıştır.

Örneğin Osmanlı karşısında o kadar belirginleşmiş bir yapı oluşturmayan Adana bölgesinde, yönetim Osmanlılar tarafından 1485 yılındaki fetih tarihinden 1608 yılına kadar Ramazanoğulları ailesinin eline bırakılmıştır. Çemişgezek örneğinde, kökenleri 1102 doğumlu Ebu'l-Kasım Saltuk'a giden ve 1200'lü yıllardan itibaren bölgede yönetimi ele alan Çemişgezek beyleri, Osmanlı zamanında da, Çaldıran'da Şah İsmail yanında yer aldıkları için cezalandırılmakla birlikte, yurtluk statüsüyle yöneticiliklerini kabul ettirmişler; Pir Hüseyin Bey'in 1540'larda ölümünden sonra Çemişgezek dört sancağa bölünerek oğulları arasında paylaştırılmış, diğer bey evlatlarına tımar ve zemetler verilmiştir. Mazgirt beyi Ferruhsat, isyan nedeniyle Osmanlı tarafından öldürüldüğünde, yerine Erzurum Beylerbeyi Arnavut Sinan Paşa'nın kardeşi Kasım Bey atanmak istenmişse de, aile, yurtluk hukuku gereği buna itiraz etmiş ve itirazları kabul edilerek Pir Hüseyin'in diğer oğlu Pilten, Mazgirt Beyi olarak atanmıştır. 1566 yılında Mazgirt'in yurtluk statüsü resmen benimsenmiş, sancak ve nahiye olarak örgütlenen bölgelerde aile üyelerinin sancak beyi olarak atanması ve kendilerine tımar tevcihi devam etmiştir. 1663 yılında halka zulmettikleri gerekçesiyle Mazgirt yurtluğuna son verilerek mukataa haline getirilmiş ve bu kez voyvoda eliyle yönetimine başlanmıştır.

Osmanlı'nın fethettiği yerlerde farklı hukuki-idari yapılar uygulaması, o bölgelere müdahale gücünün sınırlılığından kaynaklanır. Örneğin tumar düzeni içinde kabaca özel mülkü ifade eden *baştına*'nın varlığının kabul edilmesi, o bölgedeki fetih öncesi toprak mülkiyet yapısına doğrudan müdahale edilememesindedir. Oranın geleneksel yönetici sınıfını Osmanlı yönetici sınıfı içine dahil etmek, bu yönetimin sönümlenmesini sürece bırakmak daha kolay bir yoldur ve Osmanlı devletlilerinin vergi gelirine ve asker gücüne katkıda bulundukça, bu yöneticilerin Hıristiyan kalması da çok büyük bir sorun oluşturmamıştır (toprak mülkiyeti, vergi hukuku ve din konuları için bkz. "Halkın İktisadi Ahlakı" bölümü).

Fethedilerek aynı merkeze idareten bağlanan farklı bölgeler, iktisaden birbirlerine bağlanmış olmazlar. Tarım toplumları, bir şehir-çarşı çevresinde örgütlenen iktisadi birimler oluşturdukları için, hele para ekonomisinin genişleme-daralma dönemi ve evrelerine göre, geçimlik ekonomi düzeninde birbirlerinin müşterisi olmazlar. Ticaret ve daha da fazla sanayi "organik" toplumlar yaratır. Bu nedenle tarım toplumunda yaşamı belirleyen ana kimlik, halen daha ilçe (çarşı) temelinde örgütlenen hemşehrilik ve şehirlerde de mahalleliliklerdir.

Osmanlı Devleti ile Patrikhane'nin ilişkisine bakıldığında, Patrikhane'nin bir Osmanlı kurumu olarak Rum Ortodoks tebaa üstünde Osmanlı egemenliğinin bir aracına dönüşmüş olduğu iddiası, Patrikhane'nin Osmanlı egemenliğine karşı Rum Ortodoks tebaanın kimliğini ayakta tutup yüzyıllarca koruyan kurum olduğu iddiasıyla aynı derecede doğrudur.

Cebel-i Dürzi, yani eski adıyla Cebel-i Havran 1850'lerden itibaren Dürzi göçüne uğrayıp Dürzileştiğinde ve bölgede sekiz büyük aile egemenliği kurulduğunda, bölge seçkinleri asker ve vergi vermeyi reddederek, bölgeye girmek isteyen Osmanlı ordularını da püskürtmüşlerdir. 1862'de Osmanlı Devleti ile el-Atraş ailesi arasında yapılan anlaşmayla, Osmanlı Devleti vergi toplama yetkisini bu ailenin önderliğine bırakmıştır. 1866'da İsmail el-Atraş, Cebel-i Dürzi'nin müdürlüğüne atanmıştır. 1869'da diğer Dürzi aile önderliklerinin de katıldığı an-

laşmayla bölge kaza yapılarak, diğer ailelerin de temsil edildiği idare meclisi kurulmuştur. Osmanlı yönetimi ile Dürzi ailelerin ittifakı, Osmanlıların bölgedeki iktidarını, ittifak yapan şeyhler aracılığıyla kuvvetlendirdiği gibi, şeyhlerin iktidarını da Osmanlı aracılığıyla kuvvetlendiren bir sistem olarak işlemiş ve iki iktidara da yaramıştır. Böylece sonuçta yarı-bağımsız aileler sistemi, kendi iktidarı ve varlığını ve kendi varlığının (ve zenginliğinin) güvencesi olan Dürzi toplumsal yapısını ve kültürünü korumuş (ve sömürmüş), başka türlü bölgede başarı gösteremeyen Osmanlı iktidarı da şeyhler aracılığıyla vergi toplayabilmiş ve kendi diğer kurumlarını bölgeye sokma imkânı bulmuştur.

Esasen halen işlemekte olan mahalle muhtarlığı sistemi de aynı Osmanlı mantığına sahiptir. Muhtarlar seçimle belirlenmekte ise de, işlevleri “yerel yönetim” olmak değil, devletle halk arasında aracılık yapmak, birini ötekine karşı temsil etmektir ve daha çok devletin en küçük idari birimdeki sözcüsü, gözcüsü ve muhabıdır. Bu nedenledir ki, öncelikle güvenlikle ilgili formları onaylayan, halkla yüz yüze ilişki merciidir ve devletten maaş almaktadır. Belediye kurumunun da yerel yönetim olarak halen geniş oranda merkez vesayetinden kurtulmadığı ortadadır.

Bu örnekler Osmanlı iktidarı ile bir bölge halkının kurduğu ilişki biçimlerini sergilemektedir ve dönemine göre Osmanlı Devleti'ne memur olmuş yerli iktidar, yerli halkça Osmanlı sayılabilir, hain bir işbirlikçi sayılabilir veya yerli halkın Osmanlılara direnen iktidar odağı olarak algılanabilir. Farklı bölgelerin farklı toplumsal yapıları ve piyasayla ve Osmanlı iktidarı ve diğer Osmanlı topraklarıyla kurdukları ekonomik ilişki, bu merkezi-yerel iktidar ilişkisini ve Osmanlı kimliği-yerel kimlik ilişkisini belirleyecektir.

Bütün bu fetih toprakları, bölgeler arasında bağ oluşturan biricik örgütlenme, devletin kendisidir. Bu devletin, modern devletten farklı olarak, halkın siyasî katılım hakkı bulunan, “yurttaş”ına hizmet götüren devlet olmadığı unutulmamalıdır. Siyasî katılım hakkının elde edildiği, tebaanın yurttaş olmaya

başladığı sürece girildiğinde, tarihin en despot devleti olan modern devletin kurumsallaşma sürecine de girilmiş olur. Modern devlet, halkının her türlü ilişkisine karışır, onları hukuk konusu haline getirir ve bu hukukun üstün ve ülkenin her yerinde geçerli ve aynı biçimde uygulandığı iddiasını taşır. Oysa fetihler çağında böyle iddialarda bulunulmaz, devletin tebaasıyla kurduğu askerlik, vergi, hukuk ve eğitim ilişkileri, vergi dışında halkın çok dar bir kesimini muhatap alır ve gündelik yaşamlarını etkiler. Köy toplulukları askerî fetihle bir iktidara bağlandıklarında, onların günlük yaşamında verdikleri verginin oranı ve toplanma biçiminin ne kadar değiştirilebileceğinden başka büyük bir etki doğmaz. Çünkü “vatan” yoktur, nesnel kimlik (belirli bir adla adlandırılabilir bir kültür, özellikle dil) varsa da, öznel kimlik olarak (devlet olarak nitelendirilebilecek ölçekte örgütlenmiş ve bir siyasetle/iktidarla kendisini ifade eden) “millet” yoktur.

Britanya İmparatorluk tacının elması Hindistan’ın gülünç veya acı denecek kadar az sayıda İngiliz askerle fethedilip gene çok az sayıda İngiliz memurla yönetilebilmesi, İngiliz hizmetinde askerlik ve memurluk yapan Hintlilerin sayesinde. Çünkü Hintliler, bağımsız köy topluluklarından ve devletçiklerden oluşmuş bir yapı içerisinde yaşıyorlardı; henüz “Hindistan” yoktu! (Zaten Hindistan’ı İngiliz devleti değil, Doğu Hint Kumpanyası fethetmiştir. 1796’da Kumpanya’nın 13.000 İngiliz, 57.000 Hintliden oluşan bir askerî kuvveti vardı. 1806 isyanından sonra İngiliz asker sayısı 24.500’e çıkarken, Hintlilerin sayısı 130.000 olmuştu. İngiliz devleti 1857 Sepoy isyanından sonra Hindistan yönetimine el koydu. O zaman da oran 39.500’e, 311.000’di. Hindistan’ın nüfusu 200 milyon küsur, Britanya’nın 16,6 milyonu.)

Osmanlı Devleti Arap ülkelerini ve Hicaz’ı fethettiği tarihten, modern devletin kurumlarının bölgeye Osmanlı Devleti tarafından sokulmak istenmesine kadar Osmanlı ile bölge arasında ciddi bir çatışma olmamıştır. Ama II. Abdülhamid’in Hicaz demiryolu, Hicaz yöneticisi Mekke şerifleri ve halkı tarafından Osmanlı’nın askeri, vergisi, okuluyla bölgeye tam anlamıyla gi-

rişî olarak kavranmış ve tepki doğurmuştur. Gene klasik dönemde sorun oluşturmeyen Arapça öğrenim dili, Osmanlı Devleti resmî nizamiye okullarını bölgeye sokmaya ve bu okullarda eğitim dilinin Türkçe olmasını istemeye başladığı zaman, sorun olmuştur.

Osmanlı Devleti için halkla ilişkileri açısından iki tanım vardır: Din ve sınıf. Müslümanlar aldıkları eğitimle hukuk ve eğitim kurumlarına dahil olurlar, Gayrimüslimlerin kendi hukuk ve eğitim kurumları vardır. İkincisi, yöneticiyle yönetilenin karışmamasıdır, yani klasik, zamanının öteki devletleri gibi, bir statü devleti söz konusudur. Tımar beyinin oğlu tımar beyi, köylünün oğlu köylü kalmalıdır. Yöneticinin kimliği ile yönetilenlerin kimliğinin çakışması değil, ayrışması siyaseten doğrudur.

Halkın Müslim veya (kendi kilise örgütlenmelerine göre ayrışarak) gayrimüslim diye temel iki kategori oluşturması, öncelikle vergi hukuku açısından önemlidir; hukuk ve eğitim kurumları da dinî kimlik üzerinden örgütlenir. Fakat başlangıçta, devlete ilişkin sınıfsal (tabaka) kurumlanışında devletlülere oluşturan ve vergi vermeyen “askerî” olarak adlandırılan sınıf (seyfiye ve ilmiye) karşısında yönetilenlere topluca “reaya” denilir. Reaya tanımının Müslümanlardan ayrışarak sadece Hıristiyanları ifade edişî 16. yüzyıldan sonra belirmeye başlar ve git-tikçe netleşir, bu da siyasî katılımın görece artmasıyla Hıristiyanlara göre kendini ifade edişin ortaya çıktığı erken modernizmin etkisidir. Din, kuramsal ve ideolojik olarak tebaayı ayırıcı bir nitelikse de, özellikle ilk dönemde Osmanlı Devleti’nin kimliği açısından doğrudan özdeşleştirici bir durum değildir. Yani Osmanlı Devleti’ne hizmet eden bir Hıristiyan görevli, Müslüman bir köylüden daha yüksek statüdedir. Voynuklara kumanda eden bir Bulgar, bir Yahudi sarraf, Eflak beyi bir Rum, Cizreli bir Kürt bey, özellikle bir aşiret üyesi göçebe Türkmen’den daha değerli ve hayırlıdır. Çünkü göçebe, köylüden de aşağı bir statüde olup, devlet karşısında oynak, esnek mekânı ve alt kimliğe (birlikte hareket eden nüfusa) sahip oluşu ve dolayısıyla üretim ve vergi değeriyle, aslında statüyü bozmaktadır.